
WSCHODNI ROCZNIK HUMANISTYCZNY
TOM XXI (2024), №3
s. 7-18
doi: 10.36121/wgraczyk.21.2024.3.007

ks. Waldemar Graczyk
ORCID: 0000-0002-8057-8368
(Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego)

Średniowieczne fundacje klasztorne na Mazowszu w granicach diecezji płockiej

Streszczenie: Proces fundacji klasztornych na Mazowszu należy powiązać z rozwojem religijności, rozbudową struktur kościelnych (diecezje i mniejsze jednostki administracji kościelnej), rozwojem gospodarczym dzielnicy, przeobrażeniami politycznymi i otwarciem kulturowym. W sumie kilkadziesiąt kościołów na Mazowszu zawdzięcza swoje powstanie inicjatywie i staraniom panującej w tej dzielnicy dynastii Piastów. W przypadku fundacji książęcych zapewnienie sobie zasług po śmierci, ale również umocnienie własnej pozycji na terenie księstwa miały jednakowe znaczenie. Nieco inaczej wyglądało to w przypadku fundacji biskupich, gdzie na pierwsze miejsce wysuwa się kwestia ewangelizacyjna, czyli troski o rozwój chrześcijaństwa na terenie diecezji.

Słowa kluczowe: Mazowsze, dynastia, diecezja płocka, średniowiecze, fundacje klasztorne

Medieval monastic foundations in Masovia within the borders of the Płock diocese

Annotation: The process of monastic foundations in Masovia should be linked to the development of religiosity, expansion of church structures (dioceses and smaller church administration units), economic development of the district, political transformations and cultural opening. In total, several dozen churches in Mazovia owe their creation to the initiative and efforts of the Piast dynasty ruling in this district. In the case of princely foundations, securing merits after death, but also strengthening one's position in the duchy, were of equal importance. It was slightly different in the case of episcopal foundations, where the priority was the issue of evangelization, i.e. concern for the development of Christianity in the diocese.

Keywords: Masovia, dynasty, Płock diocese, Middle Ages, monastic foundations

Zakony odegrały olbrzymią rolę w średniowiecznej Polsce zarówno w wymiarze religijnym jak również kulturowym i gospodarczym. Aspekty promocji własnej osoby (w przypadku książąt czy rodu – w przypadku fundacji możnych), czy przejaw postawy religijnej, jej uwarunkowań – wzajemnie się przenikały. Zda-

niem Dariusza Karczewskiego pogłębienie wiary, zadośćuczynienie za grzechy – to często spotykane w średniowieczu motywy religijne, zaś polityczne – to podkreślenie własnej potęgi (władcy)¹. Proces fundacji klasztornych na Mazowszu należy powiązać z rozwojem religijności, rozbudową struktur kościelnych (diecezje i mniejsze jednostki administracji kościelnej), gospodarczym dzielnicą, przeobrażeniami politycznymi, otwarciem kulturowym. W sumie kilkadziesiąt kościołów zawdzięcza swoje powstanie inicjatywie i staraniom panującej na Mazowszu dynastii Piastów. Są to między innymi: kolegiata w Błoniu, kościoły dominikańskie w Płocku i Warce, okazała kolegiata pw. Męczeństwa św. Jana w Starej Warszawie, kościół św. Panny Marii w Nowej Warszawie, kościoły farne w Łomży, Wiźnie, Przasnyszu i Serocku². Niektóre z tych świątyń pełniły rolę nekropolii Piastów, jak kościół dominikański w Warce³, kolegiata warszawska⁴ a przede wszystkim płocka katedra⁵.

Zakony wpisywały się w program budowy Państwa od jego początków. Doskonale zdawał sobie sprawę z państwowotwórczej roli Kościoła i zakonów, Kazimierz Odnowiciel, który ufundował klasztor benedyktynów w Tyńcu (około połowy XI w.). Jego syn i następca Bolesław zwany śmiałym fundował klasztor benedyktynów w wielkopolskim Mogilnie (1065) i Lubiniu (ok. 1070 r.). Przywołując przestarzałe ustalenia niektórych badaczy (T. Żebrowski), można spotkać się z hipotezą o fundacji klasztoru benedyktynów w Płocku na przełomie X i XI wieku. Najnowsza historiografia⁶ nie pozostawia wątpliwości o fundacji benedyktyńskiej w Płocku w drugiej połowie XII wieku. Jeśli wcześniej benedyktyni byli obecni w Płocku: *to jako element prezbiterium pierwszych biskupów płockich*⁷. Warto podkreślić, że benedyktyni przynieśli ze sobą na Mazowsze nie tylko monastycyzm, ale i wielką kulturę poprzez choćby powstałe skryptorium, w którym nie tylko przepisywano księgi święte, ale i dzieła wybitnych filozofów i teologów starożytnych i średniowiecznych⁸. Przypisuje się niekiedy tę fundację księciu Bolesławowi Kę-

¹ D. Karczewski: *Związki genealogiczne fundatorów dwunastowiecznych prywatnych fundacji klasztornych*, [w:] *Genealogia – rola związków rodzinnych i rodowych w życiu publicznym w Polsce średniowiecznej na tle porównawczym*, red. A. Radzimiński, J. Broniszewski, Toruń 1996, s. 259-260; M. Biniaś-Szkopek, *Działalność fundacyjna i donacyjna Bolesława IV Kędzierzawego*, „Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla bezpieczeństwa”, 1/2009, s. 41 (całość s. 41-45).

² I. Galicka, H. Sygietyńska, *Sztuka gotycka (XIV-początek XVI w.)*, [w:] *Dzieje Mazowsza*, t. 1, red. H. Samsonowicz, Pułtusk 2006, s. 534-547; R. M. Kunkel, *Architektura gotycka na Mazowszu*, Warszawa 2006.

³ J. Grabowski, *Dynastia Piastów mazowieckich. Studia nad dziejami politycznymi Mazowsza, intytulacja i genealogia książąt*, Kraków 2012, s. 437-438, 443.

⁴ W kolegiacie pw. Męczeństwa św. Jana Chrzyciela, pogrzebano Janusza I oraz zmarłych przedwcześnie jego synów: Janusza Młodszego, Bolka i Konrada. W kościele tym spoczęło również ciało wnuka Janusza I, Bolesława IV oraz jego synów: Bolesława V i Konrada III. Ostatnie pogrzeby książęce odbyły się tam: w 1524 r. (Stanisława Konradowica) i w 1526 r. (Janusza III).

⁵ Między innymi spoczęły w niej doczesne szczątki księcia Władysława Hermana i Bolesława Krzywoustego.

⁶ M. Derwich, *Monastycyzm benedyktyński w średniowiecznej Europie i w Polsce*, Wrocław 1998; J. Dobosz, *Monarchia i moźni wobec Kościoła w Polsce do początku XIII wieku*, Poznań 2002.

⁷ J. Dobosz, *Monarchia i moźni wobec Kościoła w Polsce do początku XIII wieku*, s. 191.

⁸ K. Głombowski, H. Szwejkowska, *Książka rękopiśmienna w starożytności i średniowieczu*, Warszawa-Wrocław 1983, s. 154; C. K. Święcki, *Kultura literacka Płocka w średniowieczu*, Warszawa-Siedlce 2006, s. 46; W. Graczyk, J. M. Marszalska, *Księgi rękopiśmienne i stare druki w zbiorach Biblioteki Wyższego Se-*

dzierzawemu. Hipotezę tę podtrzymał ostatnio Waldemar Rozynekowski a wcześniej Czesław Deptuła⁹, choć z braku wystarczających źródeł, które by potwierdziły to stanowisko, należy z dużą dozą ostrożności podchodzić do takich sugestii, tym bardziej, że jak zaznaczył Józef Dobosz, brak jest w źródłach informacji o jakiegokolwiek samodzielnej fundacji panującego dwadzieścia siedem lat w roli princepsa, Bolesława Kędzierzawego¹⁰. Jako fundatora klasztoru benedyktynów w Płocku ok. 1193 r. wymienia się też biskupa Wita z Chotela (1187-1206). Informacja ta pochodzi z XVII – wiecznej tradycji klasztornej opublikowanej przez Mikołaja Zalasowskiego w 1699 roku w dziele *Ius Regni Poloniae*, w tomie I¹¹. Z kolei na biskupa Wenera (1156-1170) jako fundatora klasztoru wskazuje Wincenty Hipolit Gawarecki w opracowaniu pt. *Wiadomość historyczna o benedyktynach zgromadzenia płocko-pułtuskiego*¹², a za nim uwiarygodnili tę tezę: Władysław Mąkowski a zwłaszcza Antonii Julian Nowowiejski autor *Monografii historycznej Płocka*¹³. Brak zapisek fundacyjnych, nekrologów, wczesnych inwentarzy sprzyja wspomnianym hipotezom¹⁴. Prawdopodobnie jego pierwotne uposażenie (XIII w) stanowiły dziesięciny ze wsi: Łętowo, Drwały, Zyrzyno, Cierszewo, a także wieś Świniary (na lewym brzegu Wisły w ziemi gostynińskiej), Wszerzec pod Łomżą, Przybyszew nad Pilicą, Tolibowo, leżące nad Wisłą w pobliżu Płocka, do 1338 opactwo posiadało Milanowo (od XVII zwane Wilanów), Zerzno (dziś Zerzeń, wcześniej zwane Krusze), Ostrów (wcześniej zwane Osmalinem), na lewym i prawym brzegu Wisły w ziemi warszawskiej. W 1428 roku klasztor otrzymał zezwolenie książęce na lokację miejską Zambsk (miasteczko nie powstało). Pierwotne uposażenie poznajemy zasadniczo na podstawie dokumentów klasztornych wpisanych do akt wizytacji biskupiej w 1593 roku¹⁵.

Więcej informacji na temat okoliczności fundacji oraz fundatora posiadamy w odniesieniu do klasztoru norbertanek z Płocka. Z informacji zamieszczonej w *Rocznikach* Jana Długosza, wynika, że biskup Wit był fundatorem trzech klasz-

---

minarium Duchownego w Płocku, Kraków 2010, s. 84-88; Z. Kozłowska-Budkowa, *Płockie zapiski o cudach z r. 1148*, „Kwartalnik Historyczny” nr 44/1930, t. 1, s. 341-348; A. Vetulani, Średniowieczne rękopisy płockiej biblioteki katedralnej, „Roczniki Biblioteczne” nr 7/1963, s. 329n; C. Deptuła, *Krąg kościelny płocki w połowie XII w.*, „Roczniki Humanistyczne” nr 8/1960, z. 2, s. 66-70.

⁹ W. Rozynekowski, *Patrocinia kościołów klasztornych fundacji władców polskich (XI-XV wiek). Wokół patronatu władcy?*, [w:] *Klasztor w państwie średniowiecznym i nowożytnym*, red. M. Derwich, A. Pobóg-Lenartowicz, Wrocław 2005, s. 31-44, tab. s. 37; Cz. Deptuła, *Krąg kościelny płocki w połowie XII wieku*, „Roczniki Humanistyczne”, 8/1959, z. 2, s. 109-113.

¹⁰ J. Dobosz, *Monarchia i moiżni wobec Kościoła w Polsce do początku XIII wieku*, s. 341.

¹¹ M. Zalasowski, *Ius Regni Poloniae*, t. 1, Posnaniae 1699, s. 885-887; K. Pacuski, *Początki benedyktyńskiego opactwa św. Wojciecha na grodzie płockim*, „Notatki Płockie”, 4/1995, s. 3; J.M. Marszalska, W. Graczyk, *Zakony na Mazowszu od XVI do końca XVIII wieku*, [w:] *Dzieje Mazowsza lata 1527-1794*, red. J. Tyszkiewicz, Pułtusk 2015, s. 360-361.

¹² W.H. Gawarecki, *Wiadomość historyczna o benedyktynach zgromadzenia płocko-pułtuskiego*, „Pamiętnik Religijno-Moralny”, 7/1844, s. 1-21.

¹³ A.J. Nowowiejski, *Płock. Monografia historyczna*, Płock 1930, s. 549-550, 554

¹⁴ K. Pacuski, *Początki benedyktyńskiego opactwa św. Wojciecha na grodzie płockim*, „Notatki Płockie”, 4/1995, s. 3

¹⁵ ADP, *Akta wizytacji klasztoru św. Wojciecha z 1593 r.*, bez sygn.; K. Pacuski, *Początki benedyktyńskiego opactwa św. Wojciecha na grodzie płockim*, „Notatki Płockie”, 4/1995, s. 4.

torów premonstratensów w Witowie, Busku i Płocku¹⁶. Pogląd ten doczekał się już swego krytycznego omówienia w literaturze przedmiotu¹⁷. Co najwyżej można biskupowi Witowi przypisać udział w pewnych zmianach jakie zaszły w kościele NMP Dobiechny (Wojsława) w Płocku a mianowicie w 1185 r. wojewoda mazowiecki Żyro odebrał kościół katedrze i przekazał tę świątynię wraz z uposażeniem kanonikom regularnym z Neuwerk pod Halle. Żyro był wnukiem komesa Wojsława po pierwszej żonie Dobromile, drugą żoną komesa była właśnie Dobiechna. Żyro więc - jak uważa Cz. Deptuła - doszedł do przekonania, że kościół NMP jest fundacją rodową i może nim swobodnie dysponować. Tęm takiego zachowania komesa Żyry był - jak należy sądzić konflikt polityczny, a mianowicie kiedy książę Leszek przeszedł do obozu księcia Mieszka Starego, musiało dojść do napięcia stosunków pomiędzy nim a wiernym Kazimierzowi Sprawiedliwemu, biskupem Lupusem¹⁸. Biskup Lupus nie rozwiązał już tego problemu - zresztą wkrótce potem zmarł. Nastąpiło to dopiero za jego następcy biskupa Wita, który jak dowiadujemy się z dokumentu biskupa Gedki (1206-1223), był właścicielem kościoła z nadania Dobiechny, rewindykował go na rzecz katedry i zapewne osadził przy nim kanoników regularnych, których podporządkował opatowi Fulkoldowi. To zostało potwierdzone w dokumencie wydanym przez biskupa płockiego Gedkę wraz ze swym bratem Oltonem¹⁹. Gedko jako biskup płocki rozstrzygnął kwestię własności kościoła NMP zwanego Dobiechny. Stwierdził, że jego pradziad Wojsław darował swej drugiej żonie (bezdzietnej) Dobiechnie wsie, którymi uposażyła wybudowany przez nią kościół NMP w Płocku. Ucinając wszelkie pretensje podnoszone do tego kościoła ze strony wojewody Żyry, zaznaczył, że nie mają do niego jakichkolwiek praw potomkowie pierwszej żony Wojsława ani on osobiście, lecz świątynia jest własnością biskupa płockiego²⁰. Zakończenie procesu zmian własnościowych kościoła NMP jak również przemiany charakteru grup duchowieństwa występujących przy kościele nastąpiło w latach 1205-1216, kiedy to przy kościele zostały osadzone norbertanki²¹. Choć zdaniem Józefa Dobosza a za nim powtórzył to Marek Stawski, bardziej należy się skłaniać w stronę przyjęcia takiego rozwiązania, że konwent norbertanek

¹⁶ "Witus de Chotel [...] quia tria monasteria Ordinis Praemonstratensis fundavit, videlicet in Vithov, Buschko et Ploczko". J. Długosz, *Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae*, lib. 5-6, Warszawa 1975, s. 120; W. Graczyk, *Biskupi płoccy na przełomie XII i XIII wieku*, [w:] *Lux ex Silesia. Księga Pamiątkowa dedykowana Księdzu Profesorowi Józefowi Mandziukowi w 70. rocznicę urodzin*, red. W. Gliški, Wyd. UKSW, Warszawa 2013, s. 275-282.

¹⁷ J. Dobosz, *Monarchia i moiżni wobec Kościoła w Polsce do początku XIII wieku*, s. 395-398.

¹⁸ Cz. Deptuła, *Kościół Płocki w XII wieku*, „*Studia Płockie*”, 3/1975, s. 80.

¹⁹ *Dokumenty kujawskie i mazowieckie z XIII w.*, wyd. B. Ulanowski, [w:] *Archiwum Komisji Historycznej*, t. 4, Kraków 1888, nr 1, s. 150; J. Dobosz, *Monarchia i moiżni wobec Kościoła w Polsce do początku XIII wieku*, Poznań 2002, s. 392-393.

²⁰ *Zbiór dokumentów i listów miasta Płocka*, t. 1 (1065-1495), wyd. S.M. Szacherska, Warszawa 1975, nr. 6, s. 10-12.

²¹ Więcej na temat sporu o własność świątyni i grup duchowieństwa w niej przebywających por. A. Radzimiński, *Związki klasztoru czerwińskiego i kanoników regularnych z instytucjami kościelnymi Płocka w średniowieczu*, „*Roczniki Humanistyczne*”, 62/1996, s. 113-125; W. Graczyk, *Biskupi płoccy na przełomie XII i XIII wieku*, [w:] *Lux ex Silesia. Księga Pamiątkowa dedykowana Księdzu Profesorowi Józefowi Mandziukowi w 70. rocznicę urodzin*, red. W. Gliški, Wyd. UKSW, Warszawa 2013, s. 275-282.

płockich został osadzony w tym mieście przez poprzednika biskupa Gedki (1206-1223), czyli biskupa Wita z Chotela (1187-1206). Dokument biskupa Gedki mówi o tym, że kościół NMP jest fundowany przez jego rodzinę a prawo patronatu nad nim należy do biskupstwa i kościół podlega jurysdykcji diecezjalnej, nie wyklucza wcześniejszego osadzenia przy nim konwentu norbertanek przez biskupa Wita, tym bardziej, że taka tradycja przechowała się od czasu Jana Długosza²².

Tak, jak XII – wieczne fundacje benedyktynów i norbertanek w Płocku wzbudzają szereg znaków zapytania, tak już nie ma wątpliwości, jeśli chodzi o fundację klasztoru kanoników regularnych w Czerwińsku, sytuowaną na połowę XII wieku. Do Czerwińska sprowadził ich wybitny biskup płocki, Aleksander z Malonne (1129-1156), prawdopodobnie około 1150 roku ze swoich stron rodzinnych z opactwa św. Idziego z Leodium. Fakt ów potwierdzają wzmianki zawarte w *Spominkach Płockich* i *Spominkach Sochaczewskich*, oraz uzyskanie dla klasztoru przez Aleksandra z Malonne papieskiej bulli protekcyjnej (1155 papieża Hadriana II)²³. Z fundacji księcia Konrada Mazowieckiego w 1228 roku został wybudowany kościół pw. św. Trójcy w miejscowości Błonie i przekazany opactwu czerwińskiemu²⁴. W XV wieku w granicach archidiaconatu warszawskiego, klasztor w Czerwińsku posiadał cztery własne placówki: w Warszawie przy kościele św. Jerzego, w Błoniu, Borzęcinie i Łomnie²⁵. Nieco później na przełomie średniowiecza i epoki nowożytnej klasztor w Czerwińsku posiadał dziesięć prepozytur: w Błoniu, Czerwińsku, Kochowie, Lubotyniu, Łomnie, Nasielsku, Pomiechowie, św. Jerzego w Warszawie, Wieliszewie i Zuzeli oraz dwa probostwa w Borzęcinie i Skołatowie. Te hojne i liczne darowizny

²² J. Długosz, *Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae*, lib. 6, s. 120; J. Dobosz, *Monarchia i moiżni wobec Kościoła w Polsce do początku XIII wieku*, Poznań 2002, s. 395-398; M. Stawski, *Początki klasztoru norbertanek w Płocku*, „*Annales Academiae Pedagogicae Cracoviensis*”, 40/2007, s. 39-40.

²³ H. Folwarski, *Poczet opatów klasztoru kanoników regularnych w Czerwińsku*, „*Nasza Przeszłość*”, 6/1957, s. 5-81; Cz. Deptuła, *Krąg kościelny płocki w połowie XII wieku*, „*Roczniki Humanistyczne*”, 8/1959, z. 2, s. 94-106; *Kościół w Polsce*, t. 1. *Średniowiecze*, red. J. Kłoczowski, Kraków 1966, s. 436; M. Lewko, *Czerwińsk nad Wisłą*, [w:] *Encyklopedia Katolicka* (dalej EK), t. 3, red. R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz, Lublin 1979, kol. 840-841; W. Graczyk, *Zakon kanoników regularnych laterańskich w Polsce w XV wieku*, [w:] *Święty Stanisław Kazimierz CRL (1433-1489). Postać-środowisko-kultura-dziedzictwo*, red. K. Łatak, Kraków 2010, s. 201-209.

²⁴ T. Żebrowski, *Kościół (XIV-początek XVI w.)*, [w:] *Dzieje Mazowsza do 1526 r.*, red. A. Gieysztor, H. Samsonowicz, Warszawa 1994, s. 335. Najstarsza wzmianka dotycząca kościoła w Błoniu pochodzi z 1257 r., w którym biskup poznański Boguchwał III upoważnił biskupa płockiego Andrzeja do konsekracji dwóch ołtarzy w kościele błońskim. Kanonicy regularni osiedlili się w Błoniu dopiero w 1288 r. z nadania księcia Konrada. Prepozytura błońska zależna była od opactwa czerwińskiego. Por. J. Nowacki, *Archidiecezja poznańska w granicach historycznych i jej ustrój*, t. 2, Poznań 1964, s. 760-761.

²⁵ Prepozytura św. Jerzego w Warszawie erygowana została przez bpa Andrzeja Bnińskiego 19 I 1453 r. lub 1454 r. na prośbę opata czerwińskiego Pawła, do prepozytury tej erygowana została plebania w Borzęcinie i z uwagi na nią otrzymywali odtąd proboszczowie prezentowani przez klasztor czerwiński instytucje kanoniczną z rąk biskupów poznańskich; prepozyturę w Borzęcinie klasztor czerwiński otrzymał od księcia Konrada I w zamian za Popień i Służew mocą indultu papieża Marcina V w 1428 r. biskup Bniński inkorporował w 1453 r. plebanie w Borzęcinie do prepozytury warszawskiej św. Jerzego; prepozytura w Łomnie, jako posiadłość klasztoru czerwińskiego wymieniona została w bulli protekcyjnej papieża Hadriana IV z 1155 r. W dokumencie z 1254 r. wzmiankowany jest tamtejszy kościół parafialny przy którym istniała od dawna prepozytura zakonna do której przed 1461 r. inkorporowano tamtejszą plebanie. Por. J. Nowacki, *Archidiecezja poznańska*, t. 2, s. 760-761.

sprawiły, że klasztor czerwiński stał się ważnym ośrodkiem życia religijnego, kulturalnego i gospodarczego, zwłaszcza na Mazowszu. O jego roli i znaczeniu świadczy również fakt, że już w 1254 roku, opaci klasztoru oprócz prebendy kanonickiej w kapitule katedralnej plockiej, posiadali również prebendę w kapitule kolegiaty św. Michała również w Płocku²⁶. Tą prebendą była prawdopodobnie scholasteria. Pięć lat później w 1259 roku jako scholastyk kolegiaty św. Michała wystąpił na dokumencie księcia Siemowita I, Witalis, kapelan książęcy²⁷. Widać więc wyraźnie, że intensywny rozwój klasztoru przypada na pierwsze sto lat od jego założenia. Badacz wczesnośredniowiecznego środowiska kościelnego plockiego, Czesław Deptuła, wskazuje na dwa ważne cele jakie stały u decyzji o fundacji klasztoru: pierwszy, to cel dewocyjny – nowa fundacja klasztorna miała wpisywać się w proces chrystianizacji Mazowsza (od 1075 r. istniała już diecezja zwana początkowo mazowiecką), drugi to cel związany z podnoszoną wielokrotnie w literaturze historycznej kwestią transmisji kultury mozańskiej na ziemi Mazowsza. Choć asymilacja kultury mozańskiej jest najczęściej kojarzona ze środowiskiem katedry plockiej, ale nie zapominajmy, że w otoczeniu katedry i środowiska plockiego blisko znajdowali się opaci klasztoru czerwińskiego, którzy posiadali prebendę kanonicką w kapitule katedralnej plockiej oraz w kapitule kolegiackiej św. Michała w Płocku – scholasterię. Jako scholastyki, opaci byli odpowiedzialni za funkcjonowanie szkoły kolegiackiej, której zabezpieczenie materialne stanowiły dochody ze wsi Osmolin, nadanej około 1240 roku przez księcia Bolesława²⁸.

W kontekście średniowiecznych fundacji klasztornych w diecezji plockiej należy wspomnieć o trzech fundacjach dominikańskich (dwa klasztory męskie i jeden żeński). To chyba ewenement w skali kraju, aby w jednym i to stosunkowo niewielkim mieście, znalazły swoje lokum trzy klasztory tej samej rodziny zakonnej. Najstarszą fundację należy łączyć z osobą księcia mazowieckiego Konrada przed 1237 rokiem²⁹. Pod tym rokiem wzmiankowany został w dokumencie lokacyjnym miasta Płocka (*fundacio et locatio civitatis*) wystawionym przez biskupa Piotra (1232–1239)³⁰. Jak odnotował Słwomir Gawlas: „[...] z dokumentu lokacji Płocka wynika, że w czasie jego wystawienia istniały już dwa miasta: biskupie, określone jako *civitas vetera* oraz książęce. W tym drugim znajdowała się osada żydowska,

²⁶ „[...] prebendam Ploczensis ecclesiae maioris cum taberna aliam prebendam cum pertinenciis suis in ecclesia sancti Michaelis”. *Nowy kodeks dyplomatyczny Mazowsza*, cz. II (1248 – 1355), wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, Wrocław-Warszawa-Kraków 1989, s. 16.

²⁷ *Kodeks dyplomatyczny księstwa mazowieckiego*, wyd. T. Lubomirski, Warszawa 1863, s. 14; E. Suchodolska, *Kancelarie na Mazowszu w latach 1248-1345*, Warszawa 1977, s. 35; W. Graczyk, *Zakon kanoników regularnych laterańskich w Polsce w XV wieku*, [w:] *Święty Stanisław Kazimierczyk CRL (1433-1489). Postać-środowisko-kultura-dziedzictwo*, red. K. Łatak, Kraków 2010, s. 201-209.

²⁸ Szerzej na temat motywów fundacji por. M. Stawski, *Opactwo czerwińskie w średniowieczu*, Warszawa 2007, s. 97-112.

²⁹ J.M. Marszałska, W. Graczyk, *Zakony na Mazowszu od XVI do końca XVIII wieku*, [w:] *Dzieje Mazowsza lata 1527-1794*, red. J. Tyszkiewicz, Pułtusk 2015, s. 362-363; W. H. Gawarecki, *Wiadomość o mieście Płocku, znaczniejsze historyczne zdarzenia tegoż miasta obejmująca*, Warszawa 1821, s. 61-62; M. Przygoda-Stelmach, *Klasztor dominikanów w Łowiczu od XV do początku XIX wieku*, Warszawa 2010, s. 33, [mps]

³⁰ *Zbiór dokumentów i listów miasta Płock*, t. 1, wyd. S.M. Szacherska, nr 9, s. 14-17.

jakieś podwale (*pomerium*), prowadzące do *via communis*, która znajdowała się przy kościele dominikanów (*domus Predicatorum*), sprowadzonych do Płocka w latach 1226–1227³¹. Fundacja klasztoru dominikanów podnosiła więc prestiż księcia Konrada, wzmacniała jego pozycję a być może była też przejawem rywalizacji księcia z biskupem Piotrem o dominację w Płocku³².

Również kwestia fundacji drugiego klasztoru dominikańskiego w Płocku (św. Trójcy w 1405 r.) z inicjatywy księżnej Aleksandry (+ 1434), żony księcia mazowieckiego Siemowita IV a zarazem córki Olgierda, Wielkiego Księcia Litwy i siostry króla Władysława Jagiełły zrodziła się z analogicznych motywów. Księżna Aleksandra znana była jako dobrodziejka klasztorów dominikańskich, a wręcz określana szacownym mianem „Mater ordinis nostri”, i z tego należy przypuszczać, zrodziło się u niej pragnienie upamiętnienia swojego imienia w stolicy książęcego Mazowsza tj. w Płocku fundacją nowego klasztoru dominikańskiego w obrębie murów miasta, doposażonego w 1426 roku kwotą 16 kop groszy rocznego czynszu świętomarskiego ze wsi książęcej Czermno. To nadanie uczyniła księżna Aleksandra wraz z synami Siemowitem V (ok. 1389-1442), Kazimierzem (1396/1407-1442), Trojdenem (1397/1410-1427) i Władysławem (1398/1411-1455)³³.

Najmniej można powiedzieć o okolicznościach i motywach fundacji klasztoru wspólnoty tercjarek dominikanek w Płocku. Płocka wspólnota dominikańska wywodziła się z nurtu tercjarskiego, który obejmował zarówno mężczyzn jak i kobiety. Linia żeńska obejmowała tak tercjarki świeckie, które realizowały ideał dominikański w praktyce życia codziennego, jak i pobożne panny i wdowy prowadzące styl życia wspólnego, często pod nadzorem męskiego klasztoru dominikanów³⁴. Kiedy w 1775 roku na polecenie biskupa płockiego Michała Jerzego Poniatowskiego (1773-1785), ks. Jan Bykowski przeprowadził wizytację klasztoru dominikanek, po której zachował się przechowywany w Archiwum Diecezjalnym w Płocku dokument pt. *Wizytacja Generalna PP. Dominikanek Płockich Tertii Ordinis de Poenitentia z dnia 11 października roku 1775*, jedno z 35 pytań opracowanych przez wizytatora dotyczyło czasu istnienia klasztoru, gdyż brak było dokumentu fundacyjnego³⁵. Odpowiadając, siostry zaznaczyły, że na tym miejscu, według klasztornej tradycji przebywają od pięciu wieków³⁶. Na czas średniowiecza - około 1400 roku - sytuuje ich powstanie Małgorzata Borkowska, znawczyni monastycyzmu żeńskiego w Polsce³⁷. Również Jolanta M. Marszałska podkreśla, że z uwagi na bardzo późną trady-

³¹ S. Gawlas, *Ustrojowe i społeczne uwarunkowania lokacji miejskich na ziemiach polskich w pierwszej połowie XIII wieku*, „Archaeologia Historica Polona”, 23/2015, s. 17.

³² Tamże, s. 23.

³³ M. Skoczyński, *Contrata Masoviae. Dominikanie na Mazowszu od XIII do XVI wieku*, Kraków 2019, s. 68-71.

³⁴ P. Stefaniak, *Z dziejów wspólnoty tercjarek dominikańskich w Płocku*, „Notatki Płockie”, 1/2015, s. 4.

³⁵ Najstarsza informacja o uposażeniu siostr dominikanek pochodzi z 1524 r. i dotyczy przekazania siostrom dwóch łąnów w Chełpowie przez Andrzeja, syna Anny ze Szczytna. Potwierdzona historycznie jest również darowizna domu wraz z posesją zwanego Kuźnia, przez Stanisława Żabickiego, pisarza ziemskiego zakroczymskiego, dokonana na rzecz pańien dominikanek w 1614 r. ADP, sygn. 274, k. 259v.

³⁶ P. Stefaniak, *Z dziejów wspólnoty tercjarek dominikańskich w Płocku*, „Notatki Płockie”, 1/2015, s. 5.

³⁷ Tamże.

cję, zapisaną dopiero w XVIII wieku, jest mało prawdopodobne, aby dominikanki istniały w Płocku już w XIII wieku, dlatego najbardziej prawdopodobnym zdaje się jest, że fundatorką dominikanek płockich mogła być księżna Aleksandra, siostra króla Władysława Jagiełły, fundatorka około 1405 roku klasztoru dominikanów pod wezwaniem Świętej Trójcy³⁸.

XIV – wieczną metrykę posiada fundacja placówek zakonnych, Zakonu Kanoników Regularnych Stróżów Świętego Grobu Jerozolimskiego, w Polsce znany także jako Zakon bożogrobców. Do Polski sprowadził w 1163 roku Jaksa z rodu Gryfitów, który ufundował pierwszy klasztor bożogrobców w Miechowie. Na Mazowsze Zakon przybył w początkach XIV wieku. Inicjatorem był książę płocki Wacław, który w 1320 roku za zgodą biskupa płockiego Floriana, przekazał prepozytowi z Miechowa kościoły w Rębowie i Wyszogrodzie wraz z uposażeniem i prawem patronatu. Uposażenie kościoła w Wyszogrodzie obejmowało dwie włóki ziemi położone przy drodze do Rębowa oraz dziesięciny ze wsi: Grodkowo Większe, Grodkowo Małe a także meszne z Wyszogrodu. Fundacja ta została potwierdzona przez biskupa płockiego Floriana z Kościelca w Mąkolinie dnia 13 XII 1320 roku³⁹. Ten personalny związek dwóch parafii przetrwał kasatę zakonu w 1819 roku i utrzyma się aż do 1910 r., kiedy to biskup płocki Antoni Julian Nowowiejski podniósł parafię w Rębowie do rangi samodzielnego ośrodka duszpasterskiego.

Podobnie jak w ziemi wyszogrodzkiej, również i w tym przypadku za zgodą biskupa płockiego Floriana, książęta dobrzyńscy Władysław i Bolesław w 1323 roku wystawili dokument, którym uposażyli kościół pw. NM Panny i świętych Piotra i Pawła w Rypinie 30 łanami a dziesięcinę z tego arealu przekazali bożogrobcom. Ponad dwadzieścia lat później (1349) książę Władysław przeniósł klasztor i szpital na przedmieście nowo lokowanego miasta Rypina. W tym samym czasie biskup płocki Florian (1325) ufundował prepozyturę w Górznie, uposażając ją sześcioma łanami w Górznie i ośmioma łanami w Szczutowie⁴⁰.

Również w XIV wieku zostały ufundowane na Mazowszu trzy klasztory augustianów w Warszawie, Rawie i Ciechanowie. Na terenie diecezji płockiej leżał klasztor augustianów w Ciechanowie. Powstały one z inicjatywy księcia mazowieckiego Ziemowita III i jego żony Eufemii. Przychylając się do skierowanej prośby papież Innocenty VI, wydał 5 czerwca 1356 roku przywilej zezwalający na zało-

---

³⁸ J.M. Marszalska, *Klasztor panien dominikanek w Płocku w świetle zachowanej wizytacji biskupa Michała Jerzego Poniatowskiego z 1775 roku*, [w:] *Święty Jacek Odrowąż i dominikanie na Śląsku*, red. A. Barciak, Katowice 2008, s. 286-296; T. Żebrowski, *Kościół (XIV- początek XVI w.)*, [w:] *Dzieje Mazowsza do 1526 roku*, red. A. Gieysztor, H. Samsonowicz, Warszawa 1994, s. 344-345; T. Żebrowski, *Zarys dziejów diecezji płockiej*, Płock 1976, s. 81; D. Dekański, *Początki Zakonu dominikanów prowincji polsko-czeskiej*, Gdańsk 1999, s. 112-113.

³⁹ ADP, *Wizyta generalna kościoła parafialnego wyszogrodzkiego [...] die 21 et sequentibus diebus mensis 9-bris anno 1775 expediowana*, sygn. 297, k. 131-133; M.M. Grzybowski, *Materiały do dziejów ziemi płockiej*, cz. 2. *Dekanat bodzanowski i wyszogrodzki*, Płock 1982, s. 196-197; Z. Pęcowski, *Życie wewnętrzne i działalność bożogrobców miechowskich*, Miechów 2019, s. 36.

⁴⁰ J.M. Marszalska, W. Graczyk, *Zakony na Mazowszu od XVI do końca XVIII wieku*, [w:] *Dzieje Mazowsza lata 1527-1794*, red. J. Tyszkiewicz, Pułtusk 2015, s. 362-363; T. Żebrowski, *Kościół (XIV-początek XVI wieku)*, [w:] *Dzieje Mazowsza*, t. 1, red. H. Samsonowicz, s. 462-464.

żenie trzech klasztorów augustianów na Mazowszu we wspomnianych miastach w celu prowadzenia działalności chrystianizacyjnej na Litwie i Rusi⁴¹. W dokumencie papieskim zostały wskazane cele fundacji: zbawienie duszy Siemowita III i jego żony Eufemii, umocnienie wiernych w wierze i działalność chrystianizacyjna⁴².

Zdaniem Zofii Kratochwil, Janusza Grabowskiego i Konrada Szuby, fundacje klasztorów należy łączyć ze sprawą hołdu lennego złożonego przez księcia Siemowita III, królowi Kazimierzowi Wielkiemu. W tym fakcie należy szukać przyczyny wprowadzenia nowej tytułatury i tak szeroko zakrojonej akcji fundacyjnej. Podjęcie działań zmierzających do zbudowania zaplecza dla swoich rządów a także rozpoczętą przez Siemowita III akcją modernizacyjną księstwa. Fundowane klasztory przez nadane im dobra ziemskie mogły przyczynić się do wzrostu gospodarczego dzielnicy⁴³.

Stosunkowo późno została zrealizowana na Mazowszu fundacja klasztoru franciszkanów konwentualnych. Pierwsze klasztory franciszkańskie powstały we Wrocławiu (ok. 1236) i Krakowie (1237). Od wydzielenia się w 1238 roku prowincji czesko-polskiej z prowincji saskiej do 1272 roku powstało 21 klasztorów np. Inowrocławiu, Toruniu, Kaliszu, Gnieźnie, Nowym Korczynie, Kłodzku czy Głogówku⁴⁴. W okresie średniowiecza na Mazowszu posiadali tylko jeden klasztor w Wyszogrodzie ufundowany przez księcia Janusza I za zgodą wyrażoną w 1406 roku przez papieża Innocentego VII. Ten sam książę wybudował również franciszkanom świątynię a także podarował im winnicę w Wyszogrodzie⁴⁵.

Średniowieczną metrykę fundacyjną związaną z miejscową dynastią książąt mazowieckich posiada również klasztor karmelitów starej obserwy. Fundatorem klasztoru karmelitów w Płońsku około 1417 roku był książę Siemowita IV i jego żona Aleksandra. Taką datację przyjmuje się w oparciu o bullę papieża Marcina V z 1417 roku w której papież udzielił zgody na utworzenie kościoła i klasztoru

---

⁴¹ A. Theiner, *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae*, t. 1, Romae 1860, nr 727 (1354), nr 748 (1355), nr 764 (1356); Z. Kratochwil, *Augustianie na Mazowszu (1356-1864)*, „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne”, 69/1998, s. 415-440; Z. Kratochwil, *Augustianie w Warszawie. Kościół i klasztor św. Marcina (1356-1864)*, „Warszawskie Studia Teologiczne”, 7/1994, s. 193; J. Bartoszewicz, *Kościół warszawskie rzymsko-katolickie opisane pod względem historycznym*, Warszawa 1855, s. 64; R. Zdziarska, *Augustianie-eremici*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 1, red. F. Gryglewicz, Lublin 1985, kol. 1073-1074; J. Pietrzykowski, *Zakony męskie na Mazowszu w średniowieczu*, [w:] *Mazowsze w retrospektywie badawczej. Dynastia, instytucje społeczeństwo*, red. W. Graczyk, J.M. Marszalska, B. Dźwigala, Kraków 2016, s. 25; T. Żebrowski, *Kościół (XIV-początek XVI wieku)*, [w:] *Dzieje Mazowsza*, t. 1, red. H. Samsonowicz, Pułtusk 2006, s. 462;

⁴² *Nowy kodeks dyplomatyczny Mazowsza*, cz. 3. *Dokumenty z lat 1356-1381*, wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, Warszawa 2000, nr 2, s. 5; K. Szuba, *Siemowit III i sprowadzenie zakonu augustianów-eremitów na Mazowsze*, [w:] *Studia i Materiały*, t. 7. *Dziedzictwo książąt mazowieckich. Stan badań i postulaty badawcze*, red. J. Grabowski, R. Mroczek, P. Mrozowski, Warszawa 2015, s. 273.

⁴³ Z. Kratochwil, *Augustianie na Mazowszu (1356-1864)*, „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne”, 69/1998, s. 416-419; J. Grabowski, *Dynastia Piastów mazowieckich*, s. 86; K. Szuba, *Siemowit III i sprowadzenie zakonu augustianów-eremitów na Mazowsze*, [w:] *Studia i Materiały*, t. 7. *Dziedzictwo książąt mazowieckich. Stan badań i postulaty badawcze*, s. 273-274.

⁴⁴ M. Daniluk, *Franciszkanie w Polsce*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, red. L. Bieńkowski, Lublin 1989, kol. 494-496.

⁴⁵ *Słownik historyczno-geograficzny ziemi wyszogrodzkiej w średniowieczu*, oprac. A. Wolff, A. Borkiewicz-Celińska, Wrocław 1971, s. 64-65.

w Płońsku w diecezji płockiej⁴⁶. Jego lokalizacja w wynikała z kilku ważnych przyczyn: w tym mieście znajdował się gród książęcy, miejscowość była siedzibą powiatu, gdzie odbywały się tam sądy ziemskie, a pod koniec XV wieku również i sejmiki mazowieckie⁴⁷. Wprawdzie nie zachował się dokument fundacyjny klasztoru, ale najprawdopodobniej powstał on na przełomie drugiej i trzeciej dekady XV wieku, świadczy o tym fakt, że biskup Paweł Giżycki w 1448 roku przyznał karmelitom prawo do chowania zmarłych parafian płońskich w kościele karmelickim z obowiązkiem oddawania części ofiar pobieranych z racji pogrzebu na rzecz proboszcza parafii płońskiej⁴⁸.

Reasumując należy podkreślić, że średniowieczny proces fundacyjny klasztorów na Mazowszu w jej administracyjno-kościelnych granicach, obejmujących diecezję plocką, zasadniczo nie odbiegał od schematu praktykowanego na innych terenach Królestwa Polskiego. Dwa aspekty wertykalny i horyzontalny ze sobą się przenikały. W przypadku fundacji książęcych zapewnienie sobie zasług po śmierci, ale również umocnienie własnej pozycji na terenie władztwa miały jednakowe znaczenie. Nieco inaczej wyglądało to w przypadku fundacji biskupich, gdzie na pierwsze miejsce wysuwała się kwestia ewangelizacyjna, czyli troski o zakorzenienie się chrześcijaństwa w świadomości wiernych z terenu diecezji płockiej.

BIBLIOGRAFIA -REFERENCES

Archival sources:

Archiwum Diecezjalne w Płocku (ADP)

Akta wizytacji klasztoru św. Wojciecha z 1593 r., bez sygn.

Darowizna domu wraz z posesją zwanego Kuźnia, przez Stanisława Żabickiego, pisarza ziemskiego zakroczymskiego, dokonana na rzecz panien dominikanek w 1614 r., sygn. 274, k. 259v.

Wizyta generalna kościoła parafialnego wyszogrodzkiego [...] die 21 et sequentibus diebus mensis 9-bris anno 1775 expediowana, sygn. 297, k. 131-133.

Archiwum UKSW

Przygoda-Stelmach M., *Klasztor dominikanów w Łowiczu od XV do początku XIX wieku*, Warszawa 2010 (mps)

Printed sources:

Bartoszewicz J., *Kościoty warszawskie rzymsko-katolickie opisane pod względem historycznym*, Warszawa 1855.

Bullarium Poloniae (1417-1431), red. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, Rzym-Lublin 1992.

Długosz J., *Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae*, lib. 5-6, Warszawa 1975.

Dokumenty kujawskie i mazowieckie z XIII w., wyd. B. Ulanowski, [w:] Archiwum Komisji Historycznej t. 4, Kraków 1888.

Grzybowski M.M., *Materiały do dziejów ziemi płockiej*, cz. 2. *Dekanat bodzanowski i wyszogrodzki*,

⁴⁶ *Bullarium Poloniae*, 1417-1431, red. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, Rzym-Lublin 1992, nr 126, s. 24.

⁴⁷ W. Kolak, *Karmelici w Polsce*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 8, red. A. Szostek, Lublin 2000, kol. 808-813.

⁴⁸ T. Żebrowski, *Kościół (XIV-początek XVI w.)*, [w:] *Dzieje Mazowsza*, dz. cyt., s. 354-355.

Płock 1982.

Nowy kodeks dyplomatyczny Mazowsza, cz. 2 (1248 – 1355), wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, Wrocław-Warszawa-Kraków 1989.

Nowy kodeks dyplomatyczny Mazowsza, cz. 3. *Dokumenty z lat 1356–1381*, wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, Warszawa 2000.

Słownik historyczno-geograficzny ziemi wyszogrodzkiej w średniowieczu, oprac. A. Wolff, A. Borkiewicz-Celińska, Wrocław 1971.

Theiner A., *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae*, t. 1, Romae 1860.

Zalaszowski M., *Ius Regni Poloniae*, t. 1, Posnaniae 1699.

Zbiór dokumentów i listów miasta Płocka, t. 1 (1065-1495), wyd. S.M. Szacherska, Warszawa 1975.

Studies:

Biniaś-Szkopek M., *Działalność fundacyjna i donacyjna Bolesława IV Kędzierzawego*, „Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla bezpieczeństwa”, 1/2009, s. 41-45.

Daniluk M., *Franciszkanie w Polsce*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, red. L. Bieńkowski, Lublin 1989, kol. 494-496.

Dekański D., *Początki Zakonu dominikanów prowincji polsko-czeskiej*, Gdańsk 1999.

Deptuła Cz., *Kościół Płocki w XII wieku*, „*Studia Płockie*”, 3/1975, s. 67-84.

Deptuła Cz., *Krąg kościelny płocki w połowie XII w.*, „*Roczniki Humanistyczne*” nr 8/1960, z. 2, s. 5-122.

Derwich M., *Monastycyzm benedyktyński w średniowiecznej Europie i w Polsce*, Wrocław 1998.

Dobosz J., *Monarchia i możni wobec Kościoła w Polsce do początku XIII wieku*, Poznań 2002.

Folwarski H., *Poczet opatów klasztoru kanoników regularnych w Czerwińsku*, „*Nasza Przeszłość*”, 6/1957, s. 5-81.

Galicka I., Sygietyńska H., *Sztuka gotycka (XIV-początek XVI w.)*, [w:] *Dzieje Mazowsza*, t. 1, red. H. Samsonowicz, Pułtusk 2006, s. 533-557.

Gawarecki W.H., *Wiadomość historyczna o benedyktynach zgromadzenia płocko-pułtuskiego*, „*Pamiętnik Religijno-Moralny*”, 7/1844, s. 1-21.

Gawarecki W.H., *Wiadomość o mieście Płocku, znaczniejsze historyczne zdarzenia tegoż miasta obejmująca*, Warszawa 1821.

Gawlas S., *Ustrojowe i społeczne uwarunkowania lokacji miejskich na ziemiach polskich w pierwszej połowie XIII wieku*, „*Archaeologia Historica Polona*”, 23/2015, s. 7-56.

Głombiowski K., Szwejkowska H., *Książka rękopiśmienna w starożytności i średniowieczu*, Warszawa-Wrocław 1983.

Grabowski J., *Dynastia Piastów mazowieckich. Studia nad dziejami politycznymi Mazowsza, intytulacja i genealogia książąt*, Kraków 2012.

Graczyk W., *Biskupi płoccy na przełomie XII i XIII wieku*, [w:] *Lux ex Silesia. Księga Pamiątkowa dedykowana Księdzu Profesorowi Józefowi Mandziukowi w 70. rocznicę urodzin*, red. W. Gliński, Wyd. UKSW, Warszawa 2013, s. 275-282.

Graczyk W., *Zakon kanoników regularnych laterańskich w Polsce w XV wieku*, [w:] *Święty Stanisław Kazimierzczyk CRL (1433-1489). Postać-środowisko-kultura-dziedzictwo*, red. K. Łatak, Kraków 2010, s. 201-209.

Graczyk W., Marszałska J.M., *Księgi rękopiśmienne i stare druki w zbiorach Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Płocku*, Kraków 2010.

Karczewski D., *Związki genealogiczne fundatorów dwunastowiecznych prywatnych fundacji klasztornych*, [w:] *Genealogia – rola związków rodzinnych i rodowych w życiu publicznym w Polsce średniowiecznej na tle porównawczym*, red. A. Radziwiński, J. Broniszewski, Toruń 1996.

- Kolak W., *Karmelici w Polsce*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 8, red. A. Szostek, Lublin 2000, kol. 808-813.
- Kościół w Polsce*, t. 1. *Średniowiecze*, red. J. Kłoczowski, Kraków 1966.
- Kozłowska-Budkowa Z., *Płockie zapiski o cudach z r. 1148*, „Kwartalnik Historyczny”, nr 44/1/1930, s. 341-348.
- Kratochwil Z., *Augustianie na Mazowszu (1356-1864)*, „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne”, 69/1998, s. 415-440.
- Kratochwil Z., *Augustianie w Warszawie. Kościół i klasztor św. Marcina (1356-1864)*, „Warszawskie Studia Teologiczne”, 7/1994, s. 191-216.
- Kunkel R.M., *Architektura gotycka na Mazowszu*, Warszawa 2006.
- Lewko M., *Czerwińsk nad Wisłą*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, red. R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz, Lublin 1979, kol. 840-841.
- Marszalska J.M., *Klasztor panien dominikanek w Płocku w świetle zachowanej wizytacji biskupa Michała Jerzego Poniatowskiego z 1775 roku*, [w:] *Święty Jacek Odrowąż i dominikanie na Śląsku*, red. A. Barciak, Katowice 2008, s. 286-296.
- Marszalska J.M., Graczyk W., *Zakony na Mazowszu od XVI do końca XVIII wieku*, [w:] *Dzieje Mazowsza lata 1527-1794*, red. J. Tyszkiewicz, Pułtusk 2015, s. 359-396.
- Nowacki J., *Archidiecezja poznańska w granicach historycznych i jej ustrój*, t. 2, Poznań 1964.
- Nowowiejski A.J., *Płock. Monografia historyczna*, Płock 1930.
- Pacuski K., *Początki benedyktyńskiego opactwa św. Wojciecha na grodzie płockim*, „Notatki Płockie”, 4/1995, s. 2-8.
- Pęckowski Z., *Życie wewnętrzne i działalność bożogrobców miechowskich*, Miechów 2019.
- Pietrzykowski J., *Zakony męskie na Mazowszu w średniowieczu*, [w:] *Mazowsze w retrospektywie badawczej. Dynastia, instytucje społeczeństwo*, red. W. Graczyk, J.M. Marszalska, B. Dźwigała, Kraków 2016, s. 9-34.
- Radziwiński A., *Związki klasztoru czerwińskiego i kanoników regularnych z instytucjami kościelnymi Płocka w średniowieczu*, „Roczniki Humanistyczne”, 62/1996, s. 113-125.
- Rozynkowski W., *Patrocinia kościołów klasztornych fundacji władców polskich (XI-XV wiek). Wokół patronatu władcy?*, [w:] *Klasztor w państwie średniowiecznym i nowożytnym*, red. M. Derwich, A. Pobóg-Lenartowicz, Wrocław 2005, s. 31-44.
- Skocznyński M., *Contrata Masoviae. Dominikanie na Mazowszu od XIII do XVI wieku*, Kraków 2019.
- Stawski M., *Opactwo czerwińskie w średniowieczu*, Warszawa 2007.
- Stawski M., *Początki klasztoru norbertanek w Płocku*, „Annales Academiae Pedagogicae Cracoviensis”, 40/2007, s. 36-51.
- Stefaniak P., *Z dziejów wspólnoty tercjarek dominikańskich w Płocku*, „Notatki Płockie”, 1/2015, s. 3-15.
- Suchodolska E., *Kancelarie na Mazowszu w latach 1248-1345*, Warszawa 1977.
- Szuba K., *Siemowit III i sprowadzenie zakonu augustianów-eremitów na Mazowsze*, [w:] *Studia i Materiały*, t. 7. *Dziedzictwo książąt mazowieckich. Stan badań i postulaty badawcze*, red. J. Grabowski, R. Mroczek, P. Mrozowski, Warszawa 2015, s. 273-281.
- Święcki C.K., *Kultura literacka Płocka w średniowieczu*, Warszawa-Siedlce 2006.
- Vetulani A., *Średniowieczne rękopisy płockiej biblioteki katedralnej*, „Roczniki Biblioteczne”, 7/1963, s. 313-443.
- Zdziarska R., *Augustianie-eremici*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 1, red. F. Gryglewicz, Lublin 1985, kol. 1073-1074.
- Żebrowski, *Kościół (XIV-początek XVI w.)*, [w:] *Dzieje Mazowsza do 1526 r.*, red. A. Gieysztor, H. Samsonowicz, Warszawa 1994, s. 327-345.
- Żebrowski T., *Zarys dziejów diecezji płockiej*, Płock 1976.